

УДК 330.341.1

## СОЦІАЛЬНІ ІННОВАЦІЇ: ПОНЯТТЯ, ВИДИ, СУБ'ЄКТИ

**О. О. Набатова**, кандидат економічних наук

Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

*Проаналізовано і типологізовано сучасні тлумачення поняття «соціальна інновація». Охарактеризовано основні види соціальних інновацій, їх значення на сучасному етапі економічного розвитку. Розкрито особливості та інституційні обмеження макрорівневих соціальних інновацій у трансформаційній економіці. Особливу увагу приділено визначенню суб'єктів інновацій та аналізу їх соціально-інноваційного потенціалу.*

**Ключові слова:** соціальні інновації, інноваційний розвиток, проектні інновації, суб'єкти соціальних інновацій, соціально-інноваційний потенціал, креативний клас.

**Постановка проблеми.** Наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. перед пострадянськими країнами постали два комплекси інноваційних викликів. Перший обумовлюється особливостями сучасного етапу світового розвитку і пов'язаний з переходом до нового інноваційного типу економічного розвитку. Формування постіндустріального суспільства, «економіки знань» передбачає встановлення нових відносин між індивідом, суспільством та державою і тому потребує кардинальних соціальних інновацій, які б забезпечили ефективне поєднання принципів і практик управління суспільними процесами з механізмами спонтанного саморегулювання. Для того щоб остаточно не застрягти у руслі інерційного розвитку, Україні необхідно рухатися у цьому напрямку разом із ядром світової спільноти.

Другий комплекс проблем породжується особливостями внутрішнього розвитку. Ринкова трансформація українського суспільства сама вже є масштабною соціальною інновацією. Країна потребує реіндустріалізації, модернізації обробної промисловості — потенційного споживача інновацій у сфері технологій. Проте спроба штучно нав'язати інноваційний процес зверху за відсутності сприйнятливих соціального середовища навряд чи може бути продуктивною. Тому головні завдання української модернізації знаходяться не у технологічній площині. Ними є створення сучасного суспільства, сучасних соціальних інститутів, сучасних інфраструктур та сучасної людини, що сприяло б реалізації стратегічної мети — забезпеченню світової конкурентоздатності України як держави і нації [1].

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** За всю історію дослідження інновацій можна углядіти поворот від технократичного до соціального бачення

цих процесів. У аналіз інновацій увійшли такі елементи, як інститути, суспільна свідомість, цінності, норми, очікування, настрої. Адже, як переконливо показав досвід модернізацій, для успішного інноваційного розвитку необхідна гармонійна взаємодія його технологічної складової з іншими, менш дослідженими, — інституційною та соціально-ціннісною.

Тому останніми роками спостерігається розширення кола проблем інноваційного розвитку за рахунок включення в аналіз його соціального контексту. Значну увагу дослідники приділяють конкретизації поняття соціальних інновацій, їх класифікації, визначенню їх особливостей [2–5], розкриттю механізмів зміни соціальних структур за рахунок індивідуальних дій [6–9], взаємозв'язку інновацій та культури [10], вивченню глобальних соціальних інновацій [11], формуванню системи соціально-інноваційного державного управління [3; 6; 8; 9] та ін. Водночас, незважаючи на значний науковий інтерес до соціальної проблематики інноваційного розвитку, залишається чимало невіршених питань. Більш докладного вивчення потребують джерела, особливості інституціоналізації соціальних інновацій, роль основних економічних суб'єктів у інноваційному процесі.

**Формулювання цілей.** Основними завданнями статті є дослідження поняття «соціальна інновація» шляхом аналізу і типологізації його сучасних тлумачень, визначення соціально-інноваційного потенціалу основних економічних суб'єктів, розкриття особливостей та інституційних обмежень макrorівневих соціальних інновацій у трансформаційній економіці.

**Виклад основного матеріалу.** Аналіз досліджень з проблематики соціальних інновацій дозволив виділити три основні типи сучасного тлумачення цього поняття:

1) як остаточного результату творчої діяльності, що отримав широке поширення і став основою для істотних соціальних змін [8, с. 243]. Ю. Яковець тлумачить поняття інновації як внесення у різноманітні види людської діяльності нових елементів, що підвищують результативність цієї діяльності [12]. У цьому розумінні соціальні інновації — нововведення у соціальній сфері, що сприяють вирішенню суперечностей, які виникають в умовах неоднорідного та нестабільного суспільного розвитку, співіснування різних аксіологічних систем, посилення процесів соціальної мобільності. До соціальних інновацій належать нові стратегії, концепції, ідеї та організації, що задовольняють різні типи соціальних потреб, — від умов праці і освіти до розвитку громад та охорони здоров'я, і сприяють поширенню та зміцненню громадянського суспільства [13];

2) як процес здійснення змін, переходу системи з одного стану до іншого. У межах процесного підходу категорія «соціальна інновація» розглядається як цілісний процес віднаходження, забезпечення підтримки і впровадження оригінальних рішень для соціальних потреб, розвиток соціальних або організаційних структур, принципів або практик [3, с. 95];

3) як процес перетворення нововведень на соціокультурні норми і зразки, що забезпечує їхню інституціоналізацію і закріплення у сфері духовної і матеріальної культури суспільства [8, с. 243]. Соціальні інновації — це процеси, результатом яких стають істотні і незворотні зміни у взаємодії між людьми, групами, що сприяє формуванню нових зв'язків і відносин між ними, спрямованих на задоволення нових духовних і інтелектуальних потреб, нових норм, появи організацій та зв'язків більш високого рівня [14]. І. Москальов під інноваційними соціальними процесами розуміє «трансформації у соціальних структурах і процесах, що приводять до зміни способу функціонування соціальної системи. При цьому можуть суттєво змінюватися стратегічні пріоритети, технологія, культура, соціальні інститути» [11].

Інновації, як правило, поділяються на дві групи: технологічні, що реалізуються шляхом змін у технології виробництва, і соціальні, що спричиняють зміну соціальних відносин. Однак, слід зазначити, що такий поділ є досить умовним через розмитість меж цих категорій. Так, американський журналіст Т. Фридман наводить приклад упровадження такої технологічної інновації, як аутсорсинг в індійському центрі комп'ютерних розробок і технологій Бангалорі: «...працівники займалися написанням програмного забезпечення за заказом американських і європейських компаній... обслуговували внутрішні операції транснаціональних гігантів: від відповідей на дзвінки, що спрямовуються сюди зі всього світу, і технічної підтримки комп'ютерного парку до спеціальних дослідницьких проєктів» [15]. Аналізуючи наслідки цієї інновації — знаходження більш дешевої і не менш кваліфікованої робочої сили, заощадження часу, зменшення потоків імміграції, можливість зосередитися на більш творчих завданнях для американців і європейців; можливість отримати перспективну роботу, не зазнаючи труднощів трудової еміграції і розриву зі своєю культурою для індійців, зменшення кількості незаможних, можна стверджувати, що вона є не тільки технологічною, а й насамперед соціальною.

Для класифікації соціальних інновацій використовують різні підходи. За рівнем та обсягом нововведень можна виділити інновації глобального характеру, регіональні та локальні. За рівнем новизни соціальні інновації поділяються на:

- епохальні, що мають наслідками глибокі суспільні трансформації, перехід до нового способу виробництва, соціокультурного ладу;

- базисні, що виявляються у радикальних технологічних змінах, змінах способу організації виробництва, соціокультурного і державного ладу;

- інновації, що поліпшують, спрямовані на розвиток і модифікацію базисних інновацій, їх поширення у різних сферах;

- псевдоінновації, що пов'язані з хибними шляхами людської винахідливості, спрямовані на часткове поліпшення і продовження агонії застарілих технологій, суспільних систем та інститутів;

- антиінновації, що характеризують ті нововведення, які мають реакційний характер, обумовлюють зворотний рух у тій чи іншій сфері [12].

За причинами і змістовними джерелами соціальні інновації можна класифікувати на природно-історичні та проектні [13]. Перші визрівають унаслідок функціонування механізму суспільної самоорганізації та забезпечують розвиток соціально-економічної системи, узгодження і консолідацію її компонентів. Проектні соціальні інновації ініціюються суб'єктами управління. Так, автори монографії «Глобальний капіталізм» доводять, що розвиток капіталізму став однією з глобальних природно-історичних інновацій, що може розглядатися як злам попередніх тенденцій розвитку традиційних суспільств у точках біфуркації і перехід соціальних систем на новий рівень. У свою чергу соціал-демократія стала проектною інновацією Заходу, спрямованою на одночасне подолання недоліків капіталізму щодо забезпечення соціальної справедливості та соціалізму стосовно надання свободи [11].

Різноманітність підходів до визначення і класифікації соціальних інновацій пов'язана з їх багатоплановістю. Соціальні інновації охоплюють три шари суспільного устрою: соціально-економічні інститути, соціальну структуру та соціокультурні характеристики суспільства — найбільш глибинний шар і тому стратегічний об'єкт інноваційної діяльності — структуру цінностей, потреб, мотивацій, норм та моделей повсякденної поведінки. Причому чим глибшим є шар, тим менше зміни, які відбуваються у ньому, піддаються прямому управлінню і тим важливішим стає вплив, що справляється на нього «стохастичними» діями мільйонів людей [7, с. 176–177].

Тому соціальні інновації можуть не привести до бажаних результатів, якщо вони не спираються на відповідні зміни у моделях поведінки суб'єктів мікрорівня. Можлива й інша ситуація, коли виникнення інноваційних практик не супроводжується відповідним оновленням інституційних форм. В обох випадках виникають інституційні розриви, результатами яких стають непередбачені наслідки інноваційної діяльності; різке погіршення функціонування тієї чи іншої сфери людської діяльності внаслідок деінституціоналізації або витіснення формальних інститутів неформальними; імітація інновацій — заміщення простою адаптацією, яка не має визначеної спрямованості і не завжди є ефективною.

Виходячи з цього, можна охарактеризувати особливості та обмеження соціально-інноваційного процесу в пострадянських країнах. По-перше, ігнорування спадщини попередньої системи, безпідставна впевненість у здатності вільних ринкових відносин до саморегулювання зумовили інноваційний процес, основою якого стала негативна соціальна самоорганізація. Стимульовані нею інновації спричинили нееквівалентний соціально-економічний обмін. Відбулася концентрація капіталу у відносно невеликій частині населення без необхідного з її боку внеску у забезпечення динамічного розвитку країни і підвищення рівня життя громадян, більшість з яких швидко збідніла. При цьому встановився стійкий негативний зворотний зв'язок: низький рівень добробуту населення став важливим чинником, що стримує подальші інновації.

По-друге, стрімкий перехід від тотального державного управління до лібералізованих політичних і соціально-економічних відносин викликав хаотичне утворення безлічі різних інститутів, які не виконують функції суспільного впорядкування та розвитку і навіть діють антисоціально. Стан аномії, що генерувався процесом докорінних інституційних змін, зумовив розмитість критеріїв розрізнення легального і нелегального та справляв подвійний криміногенний вплив: з одного боку, відсутність надійних, інституційно гарантованих каналів реалізації індивідуальних і колективних цілей, а з другого — можливість їх реалізації кримінальним шляхом [6, с. 100]. Напівлегальний характер основного потоку інноваційної активності також став перепоною на шляху соціальних інновацій унаслідок своєї нелегальності та нелегітимності і, таким чином, неможливості формалізації, нормативно-правового закріплення.

По-третє, трансформаційні перетворення у пострадянських країнах мали телеологічний (на відміну від генетичного) характер і засновувалися багато у чому на стратегії імпорту формальних інститутів. Оскільки організаційно-правові форми виникали раніше відповідних соціально-психологічних зрушень у масовій свідомості, одні новації, що активно впроваджувалися «зверху», засвоювалися суспільством надзвичайно болісно і з суттєвими соціальними втратами, другі були адаптовані більше за формою, ніж за змістом, треті продовжують насаджатися, але відторгаються соціальним організмом.

По-четверте, занепад комуністичної ідеології, яка мала значною мірою елементи соціальної солідарності, призвів до формування індивідуалістичних настанов, поширенню опортуністичної поведінки, актуалізації приватного інтересу, не збалансованого з інтересами суспільства. Зростаюча орієнтація людей на індивідуальний вибір і особисті інтереси не могла спертися на універсальні ринкові цінності і авторитет заснованих на них соціальних інститутів. Така соціальна новація породила індивідуалізм без особистої активності і відповідальності, без опори на міцні соціальні зв'язки, девальвувала такі цінності, як згуртованість, колективізм, тобто саме те, що і є характеристикою громадянського суспільства, — щільність та стійкість соціальних зв'язків. Крім того, населення пострадянських країн опинилося під сильним тиском західної «культури масового споживання», в якій домінують скоріше не творчі, а споживчі цінності і орієнтації, що не сприяє розвитку креативних компонентів людського потенціалу і, отже, обмежує можливості соціально-інноваційної діяльності.

Будь-які масштабні соціальні інновації потребують суб'єкта, який повинен мати відповідний світогляд, волю, економічну і політичну зацікавленість, а також достатні ресурси і можливості. Деякі дослідники розглядають соціальні інновації як приклад «провалу» ринку, і тому їх основним суб'єктом вважають державу. Справді, соціально безплідна і небезпечна самоорганізація в українській економіці вимагає включення у соціальні процеси ефективного державного управління. «В умовах швидкого зростання інноваційного різноманіття соціальних процесів актуалізується соціальна функція держави, метою якої є

спрямування інноваційних процесів у соціально-конструктивний вектор розвитку» [9]. Першочерговими завданнями держави стають узгодження інтересів різних груп і верств населення, захист прав і законних інтересів громадян, забезпечення умов їх легальної самореалізації, активної соціально-інноваційної діяльності, взаємного підсилення і солідаризації державних інтересів з суспільними. Тобто, «необхідно перетворення держави — нічного сторожа, держави — бандита, держави — корупціонера та соціального партнера» [1]. Утім, на практиці спроби нашої держави подолати соціальні аномалії владними способами не тільки не дають соціально-продуктивного результату, а й породжують ще більшу активність соціально-патологічного інноваційного процесу.

Разом з тим успішність соціальної інновації залежить не тільки від зусиль держави, а насамперед від прийнятності її елементів для людей, можливості засвоєння і закріплення суспільством певних нововведень. Здійснюючи інноваційну діяльність, необхідно враховувати не тільки потреби, а й міру можливостей суспільства. У зв'язку з цим потрібно зрозуміти, які соціальні групи стануть рушійною силою інноваційного прориву, а хто залишиться байдужим або чинитиме опір.

З точки зору інновацій як «верхівка», так і «низи» суспільства є непродуктивними. Найнижчі прошарки не мають ні економічних, ні культурних ресурсів. «Еліта» ж, навіть володіючи необхідними ресурсами, зацікавлена у збереженні існуючого становища і тому не має мотивації до інноваційної активності. В Україні до основних контрінноваційних сил слід віднести тих, хто є бенефіціарієм від сучасного стану держави і економіки, — корумповану адміністративно-бюрократичну «еліту» і «хіміко-металургійну» олігархію. Вони підтримують неефективну рівновагу, що стала джерелом отримання рентних доходів, і перетворюють процес трансформації на окремі часткові реформи, обмежують зміст соціальних інновацій маніпуляцією свідомості або кримінальними схемами.

Інноваційний процес у сучасних умовах може бути успішним лише за наявності і активності креативного прошарку населення, тому він повинен заправлятися не «зверху» або «знизу», а у діалозі держави як замовника інновацій і креативного класу — на основі всебічного узгодження їх інтересів [1]. Наявність мотивації і ресурсів можливо було б очікувати у представників середнього класу. Завдяки їх ініціативності і досить високим адаптаційним можливостям стратегії середнього класу на ринках споживчих благ і ресурсів, у сфері створення і розподілу доходів могли б відіграти ключову роль у модернізації української економіки. Проте слід враховувати, що поняття «середній клас» і «креативний клас» не є тотожними. Якщо ознаками середнього класу є соціально-професійний статус, рівень освіти, рівень доходу і наявність майна, самооцінювання, тобто при його визначенні домінують критерії, пов'язані зі споживчими можливостями його представників, то креативний клас характеризується творчим потенціалом, бажанням і здатністю бути учасником процесів суспільного розвитку. Отже, до нього можуть належати пред-

ставники і еліти та середнього класу, що мають і готові реалізувати свій соціально-економічний потенціал.

Утім, інноваційний потенціал середнього класу в сучасних умовах підринається поширенням несталих життєвих позицій у взаємозв'язку з невизначеністю перспектив. Якщо основним чинником «інноваційної демобілізації» найнижчих верств є соціальна ексклюзія, верхніх — самодостатність, то середніх — стан несталості і невизначеності [6, с. 105]. До того ж деякі дослідники обґрунтовують концепцію «смерті класів» [16]. Що стосується України, то, дійсно, незважаючи на величезну нерівність і протистояння багатих та бідних, їх не можна вважати соціальними класами, оскільки українське суспільство є недостатньо структурованим і не має явно виражених груп інтересів. Є верхній, нижній та незначний середній прошарки, але їх класові ознаки розмиті. Німецький соціолог У. Бек пов'язує падіння значення поняття «клас» з тим, що глобалізація, погіршення екологічної ситуації перетворили суспільства на суспільства ризику: «У ситуаціях ризику немає нічого само собою зрозумілого... Такого роду ймовірність небезпеки не викликає соціальної єдності, що відчувається як потерпілими, так і іншими людьми. Не з'являється нічого, що могло б згуртувати їх у соціальний шар, групу або клас... у класовому суспільстві буття визначає свідомість, а у суспільстві ризику свідомість... визначає буття» [16, с. 154].

**Висновки.** Соціальні інновації — це широке поняття, яке охоплює і природно-історичні зміни, що ламають традицію і відкривають шлях новому, і нові ідеї, що перебудовують суспільство, і проектну діяльність суб'єктів управління, яка створює нові цілі і структури. Соціальні інновації є одним з основних генераторів соціально зумовленого розвитку. Крім того, саме вони формують інноваційне середовище, що сприяє технологічним інноваціям, забезпечує їх дифузію, підвищення ефективності використання, зменшення інноваційних витрат та негативних побічних ефектів.

Стійка залежність економіки від характеру соціальних відносин та інновацій в їх сфері властива і дуже гостро відчувається і в Україні. Теперішні соціально-економічні умови є несприятливими для переходу України до інноваційного типу розвитку. З одного боку, проектні інновації натрапляються на перешкоди, що породжуються внутрішньо суперечливою інституційною системою, нееквівалентністю соціально-економічного обміну, домінуванням приватних інтересів, не тільки не збалансованих з інтересами суспільства, а й таких, що їм суперечать, криміналізацією суспільних відносин, дефіцитом політичної волі, спрямованої на реалізацію великих інновацій саме у соціальній сфері. З другого боку, слабкість громадянського суспільства, колосальний рівень апатії у ньому, ентропія інноваційного потенціалу, численні маніпуляції суспільною свідомістю, політичні технології, тиск масової культури заважають природно-історичному інноваційному оновленню, розгортанню творчої енергії суспільної самоорганізації, вкрай необхідної для інноваційного прориву.

В українському суспільстві немає потужних креативних сил, умотивованих і спроможних стати соціальною базою і дієвим суб'єктом істотних інновацій. Дуже несприятливим для інноваційного розвитку в Україні є прагнення звести модернізацію до технологічних змін, які, безумовно, є життєво важливими, але, на жаль, нездійсненними у середовищі, враженому тяжкими соціальними хворобами. Тому актуалізація питання про співвідношення технологічної і соціальної складових модернізації, якісно новий рівень соціальної інженерії, підвищення рівня інноваційної культури, розвиток сильного громадянського суспільства стають необхідними для створення національної інноваційної системи — сукупності інститутів, відносин, соціальних практик, що утворюють каркас інноваційного типу розвитку і закріплюють досягнуті на цьому шляху результати.

Перспективою подальших досліджень у цьому напрямку є вивчення структури і особливостей відтворення соціально-інноваційного потенціалу суспільства та визначення методів його підвищення.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Окара А. Н. Новая идея для новой Украины / А. Н. Окара // День. — 2010. — № 98, 102 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.day.kiev.ua/299529>
2. Басов Н. В. Инновация как фактор социальной самоорганизации / Н. В. Басов // Журн. социологии и социальной антропологии. — 2008. — Т. XI, № 4. — С. 185–203.
3. Бойко-Бойчук Л. В. Поняття «соціальна інновація»: типи визначень, приклади застосування / Л. В. Бойко-Бойчук // Наука та інновації. — 2009. — Т. 5. — № 3. — С. 94–99.
4. Романов В. Л. Социально-инновационный вызов государственному управлению [Электронный ресурс] / В. Л. Романов. — Режим доступа : <http://spkurdyumov.narod.ru/Romanov333.htm>
5. Федулова Л. І. Соціальні інновації в системі соціально-економічних відносин [Електронний ресурс] / Л. І. Федулова. — Режим доступу : [www.nbu.gov.ua/portal/soc\\_gum/usoc/2008\\_3/60-74.pdf](http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/usoc/2008_3/60-74.pdf)
6. Гольберт В. В. Социально-структурные аспекты инноваций и государственные стратегии мобилизации инновационного потенциала / В. В. Гольберт // Журн. социологии и социальной антропологии. — 2007. — Том X, № 4. — С. 94–111.
7. Заславская Т. И. Социальные результаты реформ и задачи социальной политики / Т. И. Заславская // Социетальная трансформация российского общества. — М. : Дело, 2002. — С. 170–183.
8. Докторович А. Б. Социальные инновации и развитие трудового потенциала стран СНГ / А. Б. Докторович // матер. Первого инновац. форума СНГ «Международное инновационное развитие и инновационное сотрудничество». — 2006. — С. 241–245.
9. Москалев И. Технологические основы социально-инновационного государственного управления [Электронный ресурс] / И. Москалев. — Режим доступа : <http://spkurdyumov.narod.ru/Moskalev23.htm>



10. Ясин Е. Роль инноваций в развитии мировой экономики / Е. Ясин, М. Снеговая // *Вопр. экономики.* — 2009. — № 9. — С. 15–31.
11. Глобальный капитализм: три великие трансформации. Социально-философский анализ взаимоотношений экономики и общества / В. Г. Федотова, В. А. Колпаков, Н. Н. Федотова. — М. : Культур. революция, 2008. — 608 с.
12. Яковец Ю. Многоликость инноваций / Ю. Яковец // *Эпохальные инновации XXI в.* — М. : Экономика, 2004. — С. 9–19.
13. Социологический словарь [Электронный ресурс]. — Режим доступа : [http://mirslovari.com/content\\_soc/INNOVACII-SOCIALNYE-11377.html](http://mirslovari.com/content_soc/INNOVACII-SOCIALNYE-11377.html)
14. Цой Л. Н. Управление конфликтами: поиск ресурсов [Электронный ресурс] / Л. Н. Цой. — Режим доступа : <http://www.conflictmanagement.ru/text/?text=814>
15. Фридман Т. Плоский мир. Краткая история XXI века / Т. Фридман. — М. : АСТ Москва, 2007. — 608 с.
16. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек. — М. : Прогресс-Традиция, 2000. — 384 с.

## **СОЦИАЛЬНЫЕ ИННОВАЦИИ: ПОНЯТИЕ, ВИДЫ, СУБЪЕКТЫ**

**Набатова О. А.**

Проанализированы и типологизированы современные трактовки понятия «социальная инновация». Охарактеризованы основные виды социальных инноваций, их значение на современном этапе экономического развития. Раскрыты особенности и институциональные ограничения макроуровневых инноваций в трансформационной экономике. Особое внимание уделено определению субъектов социальных инноваций и анализу их потенциала.

**Ключевые слова:** социальные инновации, инновационное развитие, проектные инновации, субъекты социальных инноваций, социально-инновационный потенциал, креативный класс.

## **SOCIAL INNOVATION: DEFINITION, TYPES, SUBJECTS**

**Nabatova O. A.**

Analysis and typology of contemporary interpretations of the concept of “social innovation” are realized. The main types of social innovations, their importance at the present stage of economic development are described. The features and institutional constraints macro-level innovation in the transitional economy are disclosed. The special attention is given to determining the subjects of social innovations and analysis of their potential.

**Keywords:** social innovation, innovative development, project innovation, subjects of social innovations, social-innovation potential, creative class.